

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПЕНСІЙНИХ ВІДНОСИН ЗА ВІКОМ

У статті проаналізовано особливості правового регулювання пенсійних відносин за віком, розглянуто їх структуру та основні ознаки, на підставі яких удосконалено дефініцію пенсійних правовідносин за віком.

Ключові слова: пенсійне забезпечення, правовідносини, пенсія за віком, юридичний факт, юридичний склад, пенсійний вік, страховий стаж.

Михайлова И. Ю. Особенности правового регулирования пенсионных отношений по возрасту.

В статье проанализированы особенности правового регулирования пенсионных отношений по возрасту, рассмотрена их структура и определены основные признаки, на основании которых усовершенствована дефиниция пенсионных правоотношений по возрасту.

Ключевые слова: пенсионное обеспечение, правоотношение, пенсия по возрасту, юридический факт, юридический состав, пенсионный возраст, страховой стаж.

Mykhailova I. Yu. Some Peculiarities of the Legal Regulation of Old Aged Pension Relations.

Some in the article the analysed features of the legal adjusting of pension relations on age, their structure and basic signs on the basis of which definiciyu of pension legal relationships is improved on age is considered. Keywords: pension providing, legal relationships, pension on age, legal fact, legal composition, retirement age, insurance experience.

Правовідносини є одним із фундаментальних понять юридичної науки і важливою категорією правової системи. За допомогою правовідносин здійснюється реалізація права, загальні нормативні приписи індивідуалізуються в конкретній поведінці людей, адже саме так у суспільстві встановлюється зв'язок між його учасниками, які наділяються відповідними правами та обов'язками. Правовідносини відображають право в динаміці, у функціонуванні і розвитку.

Актуальність розгляду особливостей правового регулювання пенсійних відносин за віком обумовлене в першу чергу тим, що за допомогою цих правовідносин забезпечується і реалізується право на пенсію громадян похилого віку, які набули його на загальних чи пільгових підставах. Тобто, основне їхнє призначення в закріпленні процедурно-правового механізму, що забезпечує порядок застосування норм права і його ефективність.

Різні аспекти пенсійних правовідносин за віком з точки зору загальної теорії та спеціального дослідження, розглядалися у працях таких вчених, як В. С. Андріїв, Н. Б. Болотіна, Ю. В. Васильєва, І. В. Оклей Б. І. Сташків, В. К. Субботенко та інші.

Мета даної статті полягає у дослідженні специфіки правовідносин щодо пенсійного забезпечення за віком, визначенні основних ознак, які їм притаманні та в удосконаленні поняття «пенсійні правовідносини за віком».

Пенсійні правовідносини за віком виникають на підставі Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [1], Закону України «Про пенсійне забезпечення» [2], адже існування суб'єктивного права на отримання пенсії за віком полягає у дотриманні відповідних умов, передбачених законодавством, вони носять довічний характер та надаються за минулу трудову діяльність у разі сплати страхових внесків.

До складу структури пенсійних правовідносин входять такі елементи: суб'єкти, об'єкт, зміст правовідносин, який охоплює права уповноважених учасників та обов'язки зобов'язаних учасників правовідносин. Суб'єктами пенсійних правовідносин за віком є фізичні особи й органи пенсійного забезпечення. Іншими словами, у правовідносинах є суб'єкти – надавачі і суб'єкти – одержувачі соціальних благ. До перших належать уповноважені державою спеціальні органи та установи, які здійснюють пенсійне забезпечення в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. До них, в першу чергу, відноситься Пенсійний фонд України, крім того, суб'єктами пенсійних правовідносин за віком є уповноважений банк – банк, який здійснює свою

діяльність відповідно до законодавства про банки і банківську діяльність і провадить розрахунково-касові операції з коштами Пенсійного фонду та організації, що здійснюють виплату і доставку пенсій – це державна пошта та ощадний банк. Другим суб'єктом виступає фізична особа, яка зазнала певного соціального ризику (досягнення пенсійного віку) і є застрахованою в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування. Звичайно ж, застрахована особа є центральним суб'єктом пенсійних правовідносин за віком, оскільки вся система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування спрямована на реалізацію її прав.

Щоб стати суб'єктом правовідносин, застрахована особа повинна бути суб'єктом права, тобто володіти такою юридичною властивістю, як правосуб'єктність. Правосуб'єктність є не що інше, як здатність мати права і здійснювати обов'язки, бути суб'єктом правовідносин. Вона складається з таких елементів як: правоздатність і дієздатність.

Пенсійна правосуб'єктність особи – це передбачена нормами права соціального забезпечення здатність мати та здійснювати спеціальні права та виконувати обов'язки особливого учасника пенсійних правовідносин – пенсіонера. Правосуб'єктність юридичних осіб – надавачів соціальних виплат і у сфері соціального захисту проявляється в їх компетенції, тобто сукупності прав та обов'язків, які надаються їм для виконання соціально-захисної функції [3, с. 161].

Пенсійна правоздатність є передумовою до набуття суб'єктивного права на пенсію. Виділення суб'єктивного права в складі правовідносин є необхідним, враховуючи той факт, що правовідношення – це відношення як мінімум двох суб'єктів [4, с. 480]. Зміст суб'єктивного права на пенсійне забезпечення полягає в можливості суб'єкта цього права вчиняти власні дії, вимагати відповідної поведінки від зобов'язаних суб'єктів та захищати своє суб'єктивне право встановленим способом.

Крім того, суб'єкти повинні володіти дієздатністю. Спеціальна пенсійна дієздатність виникає у різний час і залежить від суб'єктивного права особи на пенсію конкретного виду. Стосовно пенсій а віком, то спеціальна дієздатність виникає з моменту досягнення 60 років як жінками, так і чоловіками. Крім того, у виняткових випадках вона може наступити і раніше, право на достроковий вихід на пенсію за півтора року до встановленого законодавством строку мають особи передпенсійного віку, яким на день вивільнення згідно п.1 ст.40 КЗпП України до досягнення пенсійного віку залишилося не більше півтора року.

Стосовно об'єкту пенсійних правовідносин за віком, то він має низку особливостей, що полягають, в першу чергу, у тому, що пенсія як об'єкт, носить довічний характер, виплачується тільки у грошовій формі, її розмір може змінюватися в процесі правовідносин. Це пов'язано з індексацією та перерахунком пенсій у зв'язку із збільшенням середньої заробітної плати працівників, зайнятих у галузях економіки України, прожиткового мінімуму та страхового стажу (стаття 42 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»). Але для виникнення пенсійних правовідносин за віком у солідарній пенсійній системі недостатньо наявності лише правомочного суб'єкта правовідносин із усією сукупністю його прав на пенсію на загальних чи пільгових підставах, які сприяють такому пенсійному забезпеченню та безпосередньо його надають. Для цього необхідна наявність певних конкретних юридичних фактів, що виступають підставами виникнення зазначених правовідносин. Встановлення тих чи інших юридичних фактів може використовуватись і реально використовується законодавством як засіб впливу на поведінку суб'єктів [5, с. 292 – 293]. Кожен юридичний факт викликає правостворюючі, або правозмінюючі, правоприпиняючі, або ж правопризупиняючі чи правопоновлюючі правові наслідки.

Для пенсійного забезпечення за віком характерна особливість, що полягає в тому, що для виникнення правовідносин необхідний юридичний склад – комплекс різнорідних, самостійних юридичних фактів, кожний з яких має особливе правове значення. Тобто, у сфері пенсійного забезпечення за віком основним правовстановлюючим юридичним складом є досягнення громадянином пенсійного віку, наявність страхового стажу визначеної тривалості, подана у встановленому порядку заява до уповноважених органів Пенсійного фонду.

Призначення пенсії обумовлене наявністю такого факту, як страховий стаж. З прийняттям Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [1] введено нове поняття «страховий стаж», під яким розуміється – період (строк), протягом якого особа підлягала державному соціальному страхуванню, якою або за яку сплачувався збір на обов'язкове державне пенсійне страхування згідно із законодавством, що діяло раніше, та/або підлягає загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню згідно із цим Законом і за який

сплачено страхові внески.

В основу пенсійного забезпечення за принципом обов'язкового пенсійного страхування покладені вже не будь-яка робота і суспільно-корисна діяльність, а тільки та, у період якої сплачувалися страхові платежі. Фінансування здійснюється шляхом розподільчого принципу: чим більший внесок людини у фінансування пенсій для попереднього покоління, тим на більшу підтримку особа може розраховувати в старості від наступного покоління.

Ще одним елементом юридичного складу є досягнення встановленого законом віку. Вікова межа, тобто загальний пенсійний вік, при досягненні якого може встановлюватися пенсія за віком становить 60 років як для жінок, так і для чоловіків. До досягнення 60 річного віку право на пенсію за віком на загальних підставах мають жінки 1961 року народження і старші після досягнення ними такого віку: 55 років – які народилися до 30 вересня 1956 року включно; 55 років 6 місяців – які народилися з 1 жовтня 1956 року по 31 березня 1957 року; 56 років – які народилися з 1 квітня 1957 року по 30 вересня 1957 року; 56 років 6 місяців – які народилися з 1 жовтня 1957 року по 31 березня 1958 року; 57 років – які народилися з 1 квітня 1958 року по 30 вересня 1958 року; 57 років 6 місяців – які народилися з 1 жовтня 1958 року по 31 березня 1959 року; 58 років – які народилися з 1 квітня 1959 року по 30 вересня 1959 року; 58 років 6 місяців – які народилися з 1 жовтня 1959 року по 31 березня 1960 року; 59 років – які народилися з 1 квітня 1960 року по 30 вересня 1960 року; 59 років 6 місяців – які народилися з 1 жовтня 1960 року по 31 березня 1961 року.

Вік, який дає право на пенсію за віком, зазвичай, зветься пенсійним. Термін «пенсійний вік» у законодавстві не вживається. Натомість у кожному випадку вказується вік, із досягненням якого призначається даний вид пенсії. Пенсійний вік, як і тривалість стажу, встановлюється законом. Право на пенсію за віком нерозривно пов'язане з трудовою діяльністю людини. Досягнення пенсійного віку, як правило, слугує підставою для припинення трудових відносин працівників із роботодавцями, через що у держави виникає необхідність пенсійного забезпечення громадян.

Пенсії за віком як вид соціального забезпечення не можуть бути призначені автоматично, адже волевиявлення індивіду є обов'язковою умовою соціального забезпечення. Заява про призначення пенсії виступає правостворюючим юридичним фактом. З подачею заяви починається індивідуалізація фактичної основи для пенсійного забезпечення конкретного суб'єкта в процедурному правовідношенні, а акт органу щодо призначення пенсії завершує повноту юридичного складу, що слугує підставою виникнення матеріального пенсійного правовідношення.

Заява про призначення пенсії непрацюючим громадянам і членам їх сімей подається заявником особисто або через представника, який діє на підставі виданої йому довіреності, посвідченої нотаріально, безпосередньо до органу, що призначає пенсію, за місцем проживання (реєстрації), або законним представником відповідно до законодавства за місцем проживання (реєстрації) заявника. Заява про призначення пенсії за віком повинна містити прізвище, ім'я, по батькові заявника; дату народження; серію, номер паспорта, ким він виданий та дату видачі; ідентифікаційний код; вимогу призначити пенсію за віком; відомості стосовно того, чи отримує особа іншу пенсію, а також у який спосіб заявник бажає отримувати пенсію.

Звернення за призначенням пенсії може здійснюватися в будь-який час після виникнення права на пенсію, але не раніше, ніж за місяць до досягнення пенсійного віку. Пенсії за віком призначаються незалежно від того, припинена робота на час звернення за пенсією чи продовжується. Законодавством передбачається суворо формалізований перелік документів, які приймаються уповноваженим органом для реалізації особи права на пенсію за віком. Орган пенсійного забезпечення не може на свій розсуд приймати як факти, що підтверджують право на пенсію, будь-які інші докази, крім передбачених законодавством. Крім цього, дані підстави підтверджуються особами, що мають право на призначення пенсії, тільки визначеними в законодавстві документами. Тобто, якщо при реалізації права на пенсію виявляються певні прогалини, то уповноважений орган не може застосовувати аналогію права та аналогію закону, а тільки керуватись нормами законодавства.

Порядок звернення та перелік документів, необхідних для призначення пенсії за віком, регламентується затвердженим постановою правління Пенсійного фонду України від 25 листопада 2005 р. № 22-1 Порядком подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [6].

Зазначені вище юридичні факти мають принципове значення для виникнення відповідних пенсійних правовідносин, їхня наявність і визначає право суб'єкта на пенсію за віком.

Правовідносини можуть бути направлені не тільки на призначення пенсії, але й на перерахунок розміру пенсії, переведення з одного виду пенсії на інший. Вони можуть здійснюватись як за заявою особи, так і без заяви. Що стосується правовідносин, пов'язаних з перерахунками пенсій, то перерахунком можна назвати зміну розміру пенсії без зміни її виду.

Правовідносини, які виникають з метою перерахунку розміру вже призначеної пенсії, в більшості випадках не потребують обов'язкової умови волевиявлення особи. Оскільки, органи Пенсійного фонду ведуть облік усіх застрахованих осіб та персоніфікований облік надходження страхових внесків, створюють і забезпечують функціонування єдиного державного автоматизованого банку відомостей про застрахованих осіб. Дане правило полягає у тому, що у розпорядженні Пенсійного фонду наявна повна інформація для відповідних дій, таким чином, діє презумпція згоди пенсіонера на збільшення розміру його пенсії, яка забезпечена самим фактом звернення за призначенням пенсії, а отже, і бажанням цю пенсію отримувати.

Для припинення пенсійних правовідносин, окрім юридичних фактів-подій, необхідним є ще і юридичний факт-дія – рішення територіального органу Пенсійного фонду чи суду. Юридичний факт-дія, який свідчить про волевиявлення самого пенсіонера, для припинення пенсійних правовідносин переважно не вимагається. Отже, із вищевикладеного необхідно виділити основні ознаки, які притаманні пенсійним правовідносинам за віком на сучасному етапі, враховуючи як загальні ознаки, так і специфічні, для того, щоб найбільш широко та повно охарактеризувати дану правову категорію.

Так, по-перше, пенсійні правовідносини за віком носять імперативний характер, оскільки виникають лише на підставі норм пенсійного законодавства; по-друге, об'єктом пенсійних правовідносин є пенсія за віком (на загальних чи пільгових підставах); по-третє, пенсійні правовідносини за віком виникають на підставі простих та складних юридичних фактів, тобто юридичного складу; по-четверте, пенсійні правовідносини за віком мають довічний характер; по-п'яте, пенсійні правовідносини за віком не завжди носять вольовий характер, тобто існують випадки, коли волевиявлення особи не є обов'язковим (перерахунок розміру вже призначеної пенсії). Однак у випадку звернення за пенсією за віком волевиявлення особи є обов'язковим; по-шосте, суб'єкти пенсійних правовідносин (правомочна і зобов'язана сторона) наділені відповідними правами та обов'язками; по-сьоме, пенсійні правовідносини за віком охороняються державою, забезпечуються заходами державного впливу.

Таким чином, пенсійне правовідношення за віком – це правовідношення, що виникає на підставі рішення органу Пенсійного фонду України, в якому один, забезпечувальний суб'єкт, що наділений спеціальною правосуб'єктністю реалізовує своє право на регулярне (щомісячне) отримання пенсії за віком за рахунок коштів Пенсійного фонду, сплативши попередньо страхові внески до нього, а інший суб'єкт, що забезпечує – зобов'язаний виплачувати йому пенсію за віком у визначеному розмірі відповідно до вимог законодавства.

Список використаних джерел:

1. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування [Текст]: Закон України від 9 липня 2003 року // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 49 – 51. – Ст.356.
2. Про пенсійне забезпечення: Закон України від 5 листопада 1991 року № 1788-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 3. – Ст. 10.
3. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту України [Текст] / Н.Б. Болотіна. – Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2008. – 668 с.
4. Венгеров А. Б. Теория государства и права [Текст] / А. Б. Венгеров // Учебник для юридических вузов. 3-е изд. – М.: Юриспруденция, 2000. – 528 с.
5. Общая теория государства и права. Академический курс в 2-х томах [Текст] / [под ред. проф. М.Н. Марченко]. – М.: Зерцало, 1998. – Том 2: Теория права. – 640 с.
6. Порядок подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»: Постанова правління Пенсійного фонду України від 25 листопада 2005 р. № 22-1

** Михайлова Ірина Юрївна – аспірант Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України.*